

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-43>

УДК 338.246.8

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

MODERN CHALLENGES AND PERSPECTIVES FOR THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC ENTREPRENEURSHIP IN THE CONTEXT OF WAR AND POSTWAR RECONSTRUCTION

Сергійчук Сергій Ілліч

кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4977-9484>

Сергійчук Дмитро Ілліч

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4129-4690>

Serhiyчук Sergiy, Serhiyчук Dmytro

Admiral Makarov National University of Shipbuilding

Представлена динаміка індексу очікуваної ділової активності, який показує на погіршення ситуації із-за посилення інтенсивності бойових дій та обстрілів інфраструктурних об'єктів. Проаналізовано міжнародний історичний досвід, що може стати ключовим фактором успішного повоєнного відновлення України. Узагальнено заходи для стійкого зростання бізнесу в умовах війни (генерування та впровадження соціальних інновацій; розвиток технологій подвійного призначення та орієнтація на експортну модель зростання економіки; вдосконалення системи державної підтримки вітчизняного підприємництва й адаптувати її до європейських стандартів; подальша діджиталізація суспільства і бізнесу) та в повоєнний період (поєднання розвитку народного підприємництва з формуванням державних і приватних корпорацій; формування пакета інвестиційних проєктів із залученням коштів іноземних інвесторів; розбудова промисловості з урахуванням принципів «зеленої» економіки; розвиток мережі спеціальних економічних зон і технопарків; впровадження політики «Індустрія 5.0» із залученням провідних технологічних світових компаній).

Ключові слова: підприємство, малі й середні підприємства, інструменти підтримки бізнесу, перспективи розвитку, повоєнне відновлення.

According to the results of the survey of the managers of industrial enterprises, modern challenges and obstacles to the growth of production in the conditions of war are presented, among which the main ones are: unfavorable political situation (51% of respondents), low demand (39%), unfavorable regulatory climate (32%). According to the results of the NBU study, the expected business activity index (BAEI) in May 2024 was 48.0 against 52.3 in April, which indicates a worsening of the situation due to the increase in the intensity of hostilities and shelling of infrastructure facilities, a shortage of electricity, an increase in production expenses, etc. The international historical experience, which can become a key factor in the successful post-war recovery of Ukraine, is analyzed. Measures for sustainable business growth in wartime conditions are presented: generation, production and implementation of social innovations for the economic recovery of regions through purposeful relocation of human capital, including intellectual; development of dual purpose technologies and orientation towards the export model of economic growth; improving the system of state support for domestic entrepreneurship and adapting it to European standards. The following measures will also become relevant in the post-war period: combining the development of national entrepreneurship with the formation of state and private corporations capable of withstanding global competition on world markets; formation of a package of investment projects that can be implemented with the involvement of funds from foreign investors in the affected regions, which will comply with the European industrial policy; development of industry taking into account the principles of the "green" economy, which involves the restoration of destroyed

enterprises with higher levels of labor productivity, energy efficiency and climate neutrality, a larger volume of manufactured products; development of a network of special economic zones and technology parks, small and medium-sized businesses (startups); implementation of the "Industry 5.0" policy for Ukrainian business with the involvement of leading global technology companies.

Keywords: enterprise, small and medium-sized enterprises, business support tools, development perspectives, post-war recovery.

Постановка проблеми. Підприємництво відіграє суспільно важливу роль в забезпеченні соціально-економічного розвитку країни. Підприємницькі структури створюють найбільшу частку доданої вартості, задовольняють попит на переважну більшість товарів і послуг, а також створюють найбільшу кількість робочих місць для громадян [11], які є джерелом доходу для значної частини населення. Завдяки їх діяльності зменшується рівень безробіття, поліпшується рівень життя людей, а також знижується соціальна напруга.

Малі та середні підприємства часто виступають рушійною силою інновацій, впроваджуючи нові технології та розробляючи унікальні продукти та послуги. Вони також сприяють розвитку місцевих громад, підтримуючи локальні ініціативи та залучаючи місцеві ресурси. Таким чином, малі та середні підприємства є ключовими елементами для сталого економічного та соціального розвитку країни. Проте, повномасштабна війна спричинила значні обмеження, а в деяких випадках майже повністю паралізувала діяльність підприємств стратегічних галузей економіки. У цій ситуації активізація суб'єктів малого та середнього підприємництва, навіть в умовах передислокації, дозволила підтримувати національну економіку та забезпечувати населення робочими місцями тільки на перших етапах.

Останні два з половиною роки виявилися надзвичайно складними, як для української держави в цілому, так і для суб'єктів підприємництва зокрема. З'явилися нові проблеми й загрози, викликані затяжними бойовими діями та активною мобілізацією висококваліфікованого персоналу на потреби армії, підняттям податків, перебоями з електропостачанням, значним зниженням купівельної спроможності та кількості клієнтів, перешкодами в експорті продукції, коливанням валютного курсу та інше. Тому дослідження сучасних викликів для функціонування вітчизняного підприємництва та виявлення тенденцій і перспектив для його розвитку в умовах війни і повоєнного відновлення відповідає потребам сьогодення і актуалізує дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-практичним проблемам і перспекти-

вам для розвитку вітчизняного підприємництва в умовах війни і повоєнного відновлення присвячено роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, цими питаннями займалися: В. Дикань, Н. Фролова [1], В. Клочковська, О. Клочковський, О. Трегубов [2], В. Лойко, Б. Александров [3], В. Самофатової [8], Д. Пізняк [7], Н. Михаліцька, М. Яцик [4], Мурована, Т. [6]. Так, В. Дикань і Н. Фролова, досліджуючи напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час, у висновках визначили основні аспекти: «урегулювання законодавчих прогалин і лібералізація розвитку сектору малого та середнього підприємництва, спрощення доступу і розширення джерел фінансування в процесі відбудови суб'єктів малого та середнього бізнесу, формування інфраструктурного базису для економічного відродження даного сектору» [1].

В контексті перспективи повоєнної відбудови національної економіки України варто прислухатися до висновків В. Клочковської, О. Клочковського і О. Трегубова: «необхідна скоординована політика державної підтримки. Зокрема, ефективна така економічна політика повинна орієнтуватися на створення сприятливого середовища для розвитку підприємництва за рахунок формування програм фінансової підтримки бізнесу, розвитку підприємницької освіти, спрощення податкової системи, а також забезпечувати залучення малих та середніх підприємств до активної участі у системі державних закупівель. Важливим аспектом розвитку малого та середнього бізнесу є також необхідність інноваційної його орієнтації» [2]. Також цінними будуть пропозиції В. Самофатової: «створення сприятливого бізнес-середовища, стимулювання споживчого попиту, різноманітні форми допомоги МСП для створення нових робочих місць, підтримка освіти і фінансової грамотності, сприяння поверненню трудових ресурсів, відбудова та розвиток критичної інфраструктури і т. ін.» [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, на сьогоднішній день в умовах війни, а також враховуючи очікування підприємців на повоєнне

відновлення залишається недостатньо дослідженими питання збереження та розвитку вітчизняного бізнесу, що потребують ґрунтовного аналізу та чітких відповідей. Значний рівень актуальності та відсутність досвіду підтримки підприємництва в умовах війни і повоєнного відновлення вимагають подальшого пошуку механізмів щодо функціонування і розвитку суб'єктів вітчизняного підприємництва.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідити сучасні виклики і перспективи для розвитку вітчизняного підприємництва, проаналізувати міжнародний історичний досвід успішного повоєнного відновлення та запропонувати заходи підтримки українського бізнесу.

Для досягнення поставленої мети сформувані та вирішені наступні завдання:

- досліджено сучасні виклики й перешкоди зростанню виробництва та проаналізовано динаміку індексу очікуваної ділової активності підприємств в умовах війни;

- проаналізовано міжнародний історичний досвід, як ключовий фактор успішного повоєнного відновлення підприємництва України;

- узагальнено комплексні та постійні антикризові заходи підтримки вітчизняного підприємництва у період війни та запропоновано заходи розвитку бізнесу в післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив широкомасштабного вторгнення на український бізнес поглибив і загострив існуючі проблеми, а також створив низку безпрецедентних викликів: руйнування інфраструктури (мостів, доріг, складів, виробничих потужностей та інших об'єктів критичної інфраструктури), що ускладнює логістику бізнесу та розриває ланцюги постачань; мільйони українців були змушені покинути свої домівки та шукати прихистку в більш безпечних регіонах країни або за кордоном, що призвело до дефіциту робочої сили в деяких галузях, а також до зростання соціальних та економічних проблем; значне скорочення споживчого та інвестиційного попиту, що негативно вплинуло на доходи та рентабельність багатьох підприємств; перебої в постачанні, руйнування виробничих потужностей та інфляційний тиск призвели до значного зростання цін на товари та послуги, що негативно впливає на бюджети підприємств та домогосподарств; ускладнення доступу до кредитів та інвестицій для багатьох українських підприємств, що обмежує їхні можливості для від-

новлення та розвитку; деякі галузі та підприємства втрачають свою актуальність, тоді як інші, навпаки, стають більш затребуваними. Все це потребує від бізнесу швидкої адаптації та переорієнтації.

За результатами проведеного опитування керівників промислових підприємств у 2023 року виявлені сучасні виклики та перешкоди зростанню виробництва: несприятлива політична ситуація (зазначили 51% респондентів), низький попит (39%), несприятливий регуляторний клімат (32%), високий регуляторний тиск (20%), часті зміни в економічному законодавстві (13%), корупція (7%), проблеми ліквідності (27%), надмірне оподаткування (21%), недостатньо сировини (18%), високий конкурентний тиск (15%), доступність кредитів (13%), недостатньо кваліфікованих працівників (12%), високі ставки кредитів (9%), брак виробничих потужностей (9%), проблеми з енергопостачанням (4%), застарілі технології (3%) [10].

За результатами дослідження НБУ, яке розраховується щомісяця, окрім вимушеної перерви в березні-травні 2022 року, індекс очікуваної ділової активності (англ. the Business Activity Expectations Index; скорочено – BAEI) у травні 2024 року становив 48,0 проти 52,3 у квітні. Зміни ділових очікувань є важливим суб'єктивним індикатором стану економіки, що свідчить про поступове відновлення активності або, навпаки, погіршення ситуації (рис. 1).

Після двох місяців позитивних настроїв поспіль у травні бізнес погіршив оцінки результатів своєї діяльності. Посилення інтенсивності бойових дій та обстрілів інфраструктурних об'єктів, дефіцит електроенергії, зростання виробничих витрат через високі ціни на паливо та дорожчання логістики, слабкий інвестиційний попит, погіршення курсових очікувань, значний дефіцит кваліфікованих кадрів, а також невизначеність щодо подальшого перебігу бойових дій та умов мобілізації співробітників. Всі ці фактори ускладнили економічну активність та вплинули на погіршення очікувань підприємств усіх секторів, які беруть участь у щомісячних опитуваннях Національного банку [9].

Враховуючи поточну ситуацію, стає надзвичайно актуальною вивчення та переосмислення історичного досвіду країн, які пережили війну та збройні конфлікти на своїй території, а також відбудову та реінтеграцію після них. Цей досвід може дати нам цінні знання щодо захисту національних інтересів та реа-

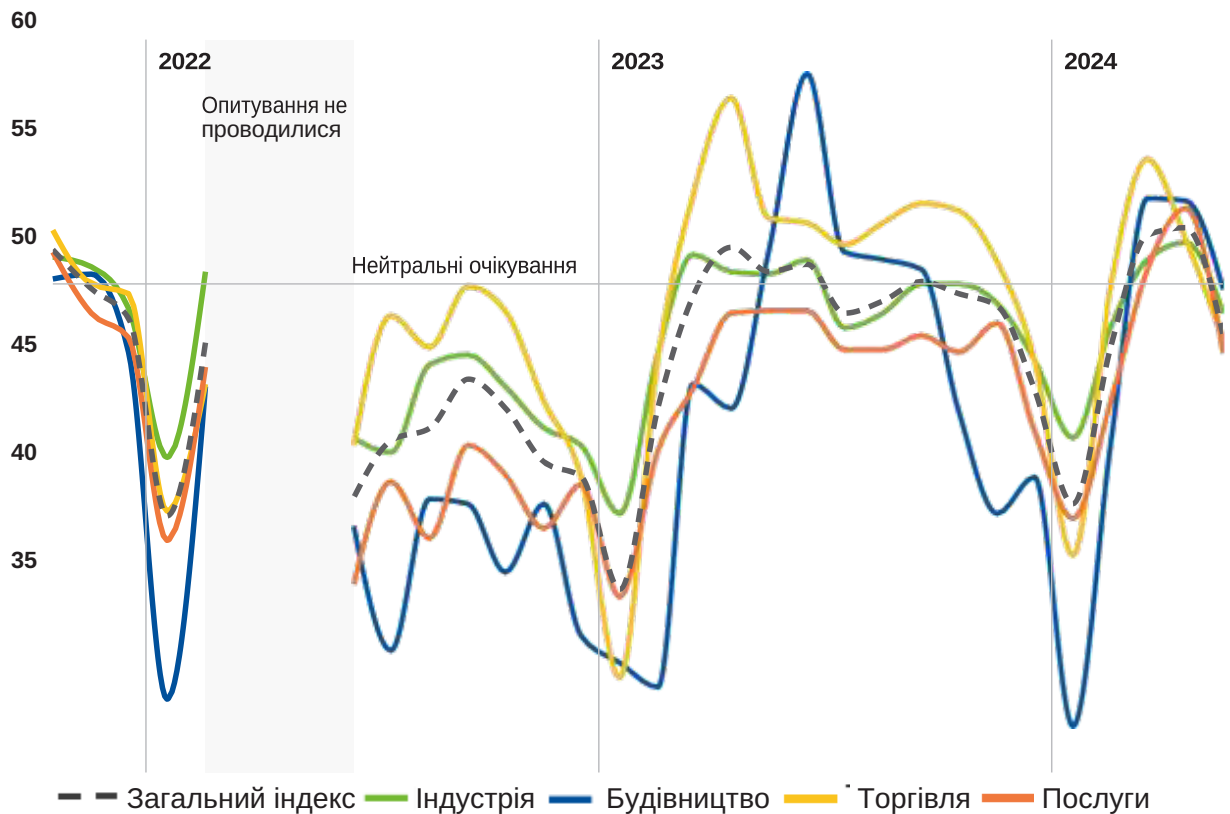

Рис. 1. Індекс очікуваних змін ділової активності

Примітка. Наведено за [12], НБУ – Індекс очікуваних змін ділової активності

лізації пріоритетів у залученні та використанні зовнішньої допомоги.

Аналіз міжнародного історичного досвіду може стати ключовим фактором успішного повоєнного відновлення України. Зокрема, важливо вивчити:

- чинники успіху реконструкції економіки Німеччини після Другої світової війни (масштабна допомога США «План Маршалла», соціальна консолідація, реформа валюти, мудра економічна політика, інвестиціям в освіту та науку, активній інтеграції до європейської економіки, прагненням до єднання та працелюбність німецького народу);

- позитивний досвід Держави Ізраїль щодо інноваційно-технологічної трансформації експорту (синергія таких факторів, як культура інновацій, державна підтримка, розвинений людський капітал, експортна орієнтація, спеціалізація на високотехнологічних галузях та тісна співпраця з наукою);

- Італійське економічне диво (державні інвестиції в інфраструктуру, освіту та науку, що створило сприятливе середовище для розвитку бізнесу; мудрі реформи спрямовані на стимулювання вільного ринку, конкуренції та приватизації, стали рушієм економічного

зростання; підтримка малого та середнього бізнесу, як основи динамічного розвитку економіки; індустріалізація північних регіонів, що стало локомотивом зростання всієї країни; міграція робочої сили з південних аграрних регіонів до промислових північних; активна інтеграція в світову економіку, нарощування експорту та імпорту для стимулювання конкурентоспроможності та диверсифікації).

- роль науки в повоєнній відбудові Норвегії (людський капітал – це найцінніший ресурс, тому було зроблено значні інвестиції в освіту та науку, що призвело до зростання кількості науковців, інженерів та інших кваліфікованих кадрів; уряд стимулював співпрацю між дослідницькими інститутами та приватним сектором, що призвело до розробки нових технологій та продуктів, які стимулювали економічне зростання; зосередилися на розвитку інноваційних галузей, таких як нафтогазова промисловість, суднобудування та риболовля, що дозволило країні стати лідером у цих сферах та отримати значні доходи; розумне використання своїх багатих природних ресурсів);

- повоєнний досвід Франції щодо регуляторних механізмів розвитку високотехно-

гічних галузей виробництва (розробка стратегічних планів розвитку пріоритетних галузей, таких як авіакосмічна, ядерна та електронна промисловість; співпраця Уряду з приватним сектором, надаючи фінансову підтримку, податкові пільги та доступ до науково-дослідницьких ресурсів; створення державних підприємств, які відігравали ключову роль у розробках та виробництві продукції; інвестиції у наукові дослідження та розробки, створюючи науково-дослідницькі інститути та університети; використання різних регуляторних механізмів, такі як антимонопольні закони та стандарти, для стимулювання конкуренції та захисту національних інтересів);

– інструменти фінансування повоєнної відбудови Хорватії (значна фінансова допомога від міжнародних організацій на відновлення інфраструктури, підтримку малого та середнього бізнесу та соціальні програми; приватизація державних підприємств, що дозволило залучити приватні інвестиції та стимулювати економічне зростання; внутрішні запозичення через випуск державні облигації, щоб залучити кошти від вітчизняних інвесторів; інвестиційний клімат для залучення прямих іноземних інвестицій, що стало важливим джерелом фінансування економічного зростання; економічні та політичні реформи, спрямовані на створення ринкової економіки та покращення інвестиційного клімату).

Як показує досвід повоєнної відбудови Європи ключовою умовою «економічного дива» в Німеччині, Італії та Франції стала синергія трьох факторів: внутрішньої соціальної консолідації, мобілізації економічних ресурсів країн та зовнішньої підтримки за «планом Маршалла». Вивчення та впровадження кращих світових практик повоєнної відбудови може суттєво пришвидшити та покращити процес відновлення України.

З огляду на історичний досвід розвитку України та світову практику стає очевидним, що впровадження державної політики повоєнного відновлення є не лише виправданим, але й вкрай необхідним кроком для подолання наслідків війни та побудови стійкого майбутнього.

Незважаючи на значні труднощі, український бізнес продемонстрував стійкість та адаптивність до нових умов. Багато підприємств знайшли способи відновити роботу, перепрофілюватися та навіть розширити свою діяльність в умовах війни.

Підтримка з боку держави та міжнародних партнерів відіграє важливу роль у допомозі

українському бізнесу подолати ці виклики та відновити економіку країни. Проте, більшість вжитих наразі антикризових заходів мають тимчасовий характер, спрямований на швидке виведення підприємств з шокового стану та відновлення їхньої роботи. Ці заходи, такі як фінансова підтримка, податкові пільги та спрощення регулювання, дають змогу негайно подолати гострі прояви кризи, а для стійкого довгострокового зростання та стійкості бізнесу, необхідні більш комплексні стратегічні заходи (табл. 1).

З огляду на широкомасштабну агресію РФ та інші виклики глобального середовища варто додати, ще декілька заходів розвитку вітчизняного підприємництва, які стануть актуальними в післявоєнний період для відновлення і стимулювання економічного зростання України (табл. 2).

Досягнення стійкого економічного зростання та підвищення рівня життя, що вимірюється ВВП на душу населення, під час повоєнного відновлення неможливе без суттєвої трансформації економіки у більш складну та диверсифіковану структуру. Як зазначає Ю.К. Зайцев: «перспективи повоєнної відбудови і розвитку підприємництва й нашої держави повинні формуватися на засадничих принципах «нової економічної політики», до яких віднесено: «революцію в головах», визнання необхідності повної системної трансформації архітектури політичної, технологічної, економічної, соціальної, культурологічної структури України на засадах постмодернізму і революцій 4.0, 5.0; визначенні перспективної конструктивної стратегічної парадигми орієнтації бізнесу, владних структур усіх рівнів, праці на випереджальний розвиток» [5].

Підсумовуючи, хочемо додати ще декілька принципів розвитку повоєнного вітчизняного підприємництва:

– перехід від базових галузей до високотехнологічних (економіка має еволюціонувати від сировинного та базового виробництва до галузей з високою доданою вартістю, таких як машинобудування, електроніка, інформаційні технології та наукомісткі послуги);

– розвиток інновацій (створення сприятливого середовища для наукових досліджень та розробок, а також впровадження інновацій у виробництво, є ключовим фактором підвищення продуктивності та конкурентоспроможності);

– підвищення кваліфікації робочої сили (зростання складності економіки потребує більш кваліфікованих кадрів, інвестиції в

Таблиця 1

Антикризові заходи підтримки вітчизняного підприємництва в умовах війни

Антикризовий захід	Очікуваний результат
Генерування, продукування та впровадження соціальних інновацій для економічного відновлення регіонів через цілеспрямовану релокацію людського капіталу, включаючи інтелектуальний [1; 3]	Дозволить значно підвищити продуктивність прифронтових регіонів шляхом переміщення їхніх ресурсів у тиллові регіони, малі міста та регіони сусідніх країн – членів НАТО. Це сприятиме залученню технологічних інвестицій та імпорту сучасних технологій у виробництво товарів воєнного призначення та подвійного використання. Очікувані результати включають зміцнення економічного потенціалу відсталих регіонів, підвищення рівня зайнятості, створення нових робочих місць та розвиток інноваційної інфраструктури. Такий підхід сприятиме стійкому економічному зростанню, забезпеченню безпеки та інтеграції України у міжнародні технологічні та економічні процеси, зміцнюючи її позиції на глобальному ринку.
Розвиток технологій подвійного призначення та орієнтація на експортну модель зростання економіки [5]	Технології подвійного призначення дозволять використовувати інноваційні рішення як у військовій, так і в цивільній сферах, що підвищить ефективність виробництва та сприятиме розвитку нових секторів економіки. Це також стимулюватиме залучення іноземних інвестицій, створення нових робочих місць та підвищення рівня технологічної оснащеності вітчизняних підприємств.
Вдосконалення системи державної підтримки вітчизняного підприємництва й адаптувати її до європейських стандартів [1; 3; 4]	Створення більш прозорого та ефективного бізнес-клімату, що сприятиме залученню інвестицій та стимулюватиме економічне зростання. Це дозволить українським підприємствам легше інтегруватися у європейські ринки, підвищити їхню конкурентоспроможність та відповідати міжнародним стандартам якості. Очікувані результати включають збільшення експорту, розширення можливостей для інноваційного розвитку, зростання зайнятості та покращення соціально-економічного добробуту населення. Крім того, це сприятиме зміцненню міжнародних економічних зв'язків та покращенню репутації України як надійного економічного партнера.
Подальша діджиталізація суспільства і бізнесу, де головним ресурсом виступають не люди, а сучасні високі технології [1; 8]	Впровадження передових технологій автоматизації, штучного інтелекту та інтернету речей дозволить скоротити витрати, прискорити бізнес-процеси і підвищити точність та якість продукції та послуг. Це також сприятиме розвитку нових галузей, створенню інноваційних продуктів і послуг, що відкриє нові ринки та можливості для підприємств. Очікувані результати включають зростання ВВП, підвищення конкурентоспроможності на глобальному рівні, збільшення експортного потенціалу та покращення якості життя населення завдяки доступу до нових технологічних рішень. Крім того, діджиталізація сприятиме більшій прозорості та ефективності управління, як у приватному секторі, так і на державному рівні.

Джерело: узагальнено на основі [1; 3; 4; 5; 8]

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

освіту та підготовку кадрів є ключовими для забезпечення економіки необхідними знаннями та навичками);

– розширення експорту (зорієнтованість на експорт стимулює модернізацію виробництва, впровадження нових технологій та підвищення відповідності міжнародним стандартам);

– залучення інвестицій (створення сприятливого інвестиційного клімату для залучення як вітчизняних, так і іноземних інвести-

цій є важливим фактором розвитку складної економіки).

Висновки. Процес трансформації потребує часу, значних зусиль та системних реформ. Проте, як показує досвід багатьох країн, успішне перетворення економіки на більш складну структуру веде до стійкого зростання добробуту та підвищення рівня життя населення, навіть в умовах війни. Комплексні та постійні стратегічні заходи з розвитку вітчизняного підприємництва мають бути сфоку-

Таблиця 2

Заходи розвитку вітчизняного підприємництва для повоєнного відновлення

Заходи розвитку	Очікуваний результат
Поєднання розвитку народного підприємництва з формуванням державних і приватних корпорацій, здатних витримувати глобальну конкуренцію на світових ринках [5]	Така синергія сприятиме створенню нових робочих місць, збільшенню обсягів виробництва та експорту, а також залученню іноземних інвестицій. Народне підприємництво забезпечить інноваційність та адаптивність економіки, тоді як державні і приватні корпорації надаватимуть масштаб і стабільність, необхідні для конкуренції на глобальному рівні. В результаті, це сприятиме збалансованому економічному розвитку, підвищенню життєвого рівня населення та зміцненню позицій країни на міжнародній арені.
Формування пакета інвестиційних проєктів, що можуть бути реалізовані із залученням коштів іноземних інвесторів у постраждалих регіонах, які відповідатимуть європейській промисловій політиці [1; 3; 6]	Підвищення енергоефективності та впровадження принципів сталого розвитку, що сприятиме зниженню виробничих витрат і підвищенню конкурентоспроможності місцевих підприємств. Реалізація підходів циркулярної економіки та ресурсоефективного і чистого виробництва забезпечить зменшення екологічного впливу, оптимізацію використання ресурсів і створення нових робочих місць у зелених секторах економіки. Залучення іноземних інвестицій дозволить відновити інфраструктуру, підвищити рівень технологічної оснащеності виробництв і сприяти інтеграції України у глобальні економічні процеси, що в кінцевому результаті підвищить добробут населення та зміцнить економічну стійкість країни.
Розбудова промисловості з урахуванням принципів «зеленої» економіки, що передбачає відновлення зруйнованих підприємств з вищими рівнями продуктивності праці, енергоефективності й кліматичної нейтральності [5; 8]	Очікувані результати включають зменшення негативного впливу на довкілля, скорочення викидів парникових газів та підвищення ефективності використання ресурсів. Впровадження сучасних екологічних технологій та енергоефективних рішень сприятиме зниженню виробничих витрат та підвищенню якості продукції, що, в свою чергу, збільшить обсяги виробництва та експортний потенціал. Це також сприятиме створенню нових робочих місць у галузях, пов'язаних з «зеленою» економікою, та покращенню здоров'я населення завдяки зниженню рівня забруднення. У результаті, країна зможе зміцнити свою міжнародну позицію та відповідати вимогам глобальних екологічних стандартів.
Розвиток мережі спеціальних економічних зон і технопарків, малого і середнього бізнесу (стартапів) [1; 7; 8]	Зростання інвестиційної привабливості країни, залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, створення нових робочих місць та збільшення обсягів виробництва високотехнологічної продукції. Спеціальні економічні зони і технопарки стануть центрами інновацій, де підприємства зможуть співпрацювати, обмінюватися знаннями та отримувати доступ до сучасних технологій і інфраструктури. Підтримка стартапів сприятиме розвитку нових бізнес-ідей, що підвищить конкурентоспроможність економіки на глобальному рівні.
Впровадження політики «Індустрія 5.0» для українського бізнесу із залученням провідних технологічних світових компаній (Microsoft, Rakuten, Apple, Amazon, Google, IBM, Palantir, Mastercard, Visa та ін.), що істотно посилять цифрові спроможності України [5; 4]	Створення сприятливих умов для розвитку цифрової економіки, забезпечення інклюзивності та підвищення рівня кібербезпеки. Інновації у роботі з даними, цифрова ідентичність, вдосконалення логістики та інших аспектів цифрової економіки сприятимуть розвитку цифрової торгівлі. Це дозволить підприємствам ефективніше інтегруватися у глобальні ринки, підвищити їхню конкурентоспроможність та залучити нові інвестиції. Загалом, впровадження політики «Індустрія 5.0» сприятиме відбудові економіки України, підвищенню продуктивності та створенню нових робочих місць, забезпечуючи довгостроковий економічний розвиток і стійкість країни.

Джерело: узагальнено на основі [1; 3; 4; 5; 6; 7; 8]

совані на підтримці інноваційної діяльності та впровадження нових технологій, стимулюванні конкуренції та виходу на нові ринки, диверсифікація економіки та зменшення залежності від окремих секторів, створення сучасної та ефективної інфраструктури, підвищення кваліфікації та освіти робочої сили,

створення сприятливого бізнес-клімату та забезпечення стабільності, передбачуваності й верховенства права. Тільки комплексний підхід, який поєднує в собі як тимчасові антикризові заходи, так і довгострокові стратегічні рішення, зможе гарантувати стійке відновлення та стійкість економіки в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дикань В., Фролова Н. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56>
2. Ключковська В.О., Ключковський О.В., Трегубов О.С. Макроекономічні аспекти відновлення функціонування малого та середнього бізнесу в контексті повоєнної відбудови національної економіки України. *Економіка і організація управління*. 2023. № 1(49). DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2023.1.9>
3. Лойко В., Александров Б. Підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу в Україні в умовах війни. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2023. № 1(11). С. 228–237. URL: <https://www.journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/217>
4. Михаліцька Н., Яцик М. Розвиток малого підприємництва в Україні у період воєнного стану: інструменти фінансової та кадрової безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна)*. 2023 № 2. С. 45–54. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6696/1/8.pdf>
5. Мокій А.І., Небрат В.В., Король М.М., Флейчук М.І. Трансформаційні процеси в Україні в повоєнний період: міждисциплінарні оцінки. *Економіка України*. 2023. № 1. С. 74–88. URL: http://economyukr.org.ua/docs/EU_23_01_074_uk.pdf
6. Мурована Т. Вітчизняне підприємництво в умовах воєнного стану: основні тенденції та методи підтримки. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-49>
7. Пізняк Д. Перспективи розвитку інноваційних стартапів України в післявоєнний час. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 7(21). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/5381>
8. Самофатова В. Забезпечення сталості та інклюзивності розвитку малого та середнього підприємництва в повоєнний період. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-3>
9. Бізнес негативно оцінив ділову активність – підсумки опитування підприємств у травні 2024 року. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/biznes-negativno-otsiniv-dilovu-aktivnist--pidsumki-opituvannya-pidpriyemstv-u-travni>
10. Результати дванадцятого щомісячного опитування керівників промислових підприємств «Український бізнес в умовах війни». Дія-Бізнес. URL: <https://business.dia.gov.ua/cases/novini/rezultati-desatogosomeisacnogo-opituvanna-kerivnikiv-promislovih-pidpriemstv-ukrainskij-biznes-v-umovah-vijni>
11. Стратегія розвитку підприємництва: експертне бачення. URL: https://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2016/10/strategy_prn_new.pdf
12. Samoiliuk M. (May 2024). Ukraine War Economy Tracker. Economy During the War. URL: <https://ces.org.ua/en/tracker-economy-during-the-war/>

REFERENCES:

1. Dykan, V., & Frolova, N. (2022). Napriamy ta instrumenty derzhavnoi pidtrymky rozvytku maloho ta serednoho biznesu v Ukraini u voiennyi chas [Directions and Instruments of State Support for the Development of Small and Medium-Sized Businesses in Ukraine during wartime]. *Ekonomika ta suspilstvo –Economy and society*, vol. 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56>
2. Klochkovskaya V.O., Klochkovskyi O.V., Tregubov O.S. (2023) Makroekonomichni aspekty vidnovlennia funktsionuvannia maloho ta serednoho biznesu v konteksti povoiennoi vidbudovy natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Macroeconomic Aspects of Restoring the Functioning of Small and Medium-Sized Businesses in the Context of the Post-War Reconstruction of the National Economy of Ukraine]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and management organization*, vol. 1(49). DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2023.1.9>
3. Loiko V., & Aleksandrov B. (2023). Pidtrymka ta rozvytok maloho ta serednoho biznesu v Ukraini v umovakh viiny [Support and Development of Small and Medium-Sized Businesses in Ukraine during the War]. *Yevropeiskyi*

naukovy zhurnal Ekonomichnykh ta Finansovykh innovatsii – European Scientific Journal of Economic and Financial Innovations, vol. 1(11), pp. 228–237. Available at: <https://www.journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/217>

4. Mykhalytska N., Yatsyk M. Mykhalitska N., Yatsyk M. (2023) Rozvytok maloho pidpriemnytstva v Ukraini u period voiennoho stanu: instrumenty finansovoi ta kadrovoi bezpeky [Development of Small Entrepreneurship in Ukraine during the Period of Martial Law: Instruments of Financial and Personnel Security]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav (seriia ekonomichna)*. – *Scientific bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs (economic series)*, vol. 2., pp. 45–54. Available at: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6696/1/8.pdf>

5. Mokii A.I., Nebrat V.V., Korol M.M., Flejchuk M.I. (2023). Transformatsiini protsesy v Ukraini v povoiennyi period: mizhdystyplinarni otsinky [Transformational Processes in Ukraine in the Post-War Period: Interdisciplinary Assessments]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, vol. (1), pp. 74–88. Available at: http://economyukr.org.ua/docs/EU_23_01_074_uk.pdf

6. Murovana, T. (2023). Vitchyzniane pidpriemnytstvo v umovakh voiennoho stanu: osnovni tendentsii ta metody pidtrymky [Domestic Entrepreneurship under Martial Law: Main Trends and Methods of Support]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, vol. (47). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-49>

7. Piznyak D. (2023) Perspektyvy rozvytku innovatsiinykh startapiv Ukrainy v pisliavoiennyi chas [Prospects for the Development of Innovative Startups in Ukraine in the Postwar Period]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii – Scientific innovations and advanced technologies*, vol. 7(21). Available at: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/5381>

8. Samofatova, V. (2023). Zabezpechennia stalosti ta inkluzyvnosti rozvytku maloho ta serednoho pidpriemnytstva v povoiennyi period [Ensuring the Sustainability and Inclusiveness of Small and Medium-Sized Enterprises in the Post-War Period]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, vol. (53). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-3>

9. Biznes nehatyvno otsinyv dilovu aktyvnist – pidsumky opytuvannia pidpriemstv u travni 2024 roku [Businesses Negatively Assessed Business Activity – Results of a Survey of Enterprises in May 2024]. Natsionalnyi bank Ukrainy – National Bank of Ukraine. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/biznes-negativno-otsiniv-dilovu-aktivnist--pidsumki-opituvannya-pidpriemstv-u-travni>

10. Rezultaty dvanadtsiatoho shchomisiachnoho opytuvannia kerivnykiv promyslovykh pidpriemstv «Ukrainskyi biznes v umovakh viiny» [The Results of the Twelfth Monthly Survey of Industrial Enterprises' Managers "Ukrainian Business in the Conditions of War]. *Diya-Business – Diia-Biznes* (2023). Available at: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/rezultati-desatogo-somisacnogo-opituvanna-kerivnikiv-promislovih-pidpriemstv-ukrainskij-biznes-v-umovah-vijni>

11. Strategy of Entrepreneurship Development: Expert Vision. Available at: https://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2016/10/strategy_prn_new.pdf

12. Samoiluk M. (May 2024). Ukraine War Economy Tracker. Economy During the War. Available at: <https://ces.org.ua/en/tracker-economy-during-the-war>